

VAIELDAVALD PROBLEEME SEoses

FAKULTATIIVAINETEGAS

Heino L i i m e t s

Põhimõttelise uuendusena tulid fakultatiivained meie keskkoolide õppeplaanidesse lähtudes 1966.a. NIKP KK ja NSVL Ministrite Nõukogu otsusest "Üldharidusliku keskkooli töö edasise parandamise abinõudest. Mõneaastase praktika ja teaduslike asutuste otsingute alusel on ilmnenu terve rida probleeme, mille täpsustamine ja võimalike lahendusvariantide otsimine tunduvad küllalt olulistena meie kooli arengu edaspidise käigu suhtes.

Kui jälgida erinevate liiduvabariikide praktikat, siis võib öelda, et fakultatiivainete ülesandeidki mõistetakse küllalt erinevalt. Paraku pole ka nende põhjalikumad käsitlust keegi veel esitanud. Seepärast peaks olema põhjendatud alata sellest.

Reepool mainitud otsus tõstab esikohale õpilaste mitmekülgsuse huvi ja võimete arendamise, teadmiste süvendamise füüsika-matemaatika, loodusteaduslikes ja humanitaarainetes. Seega nähakse selles võimalust individualiseerida õppetööd.

Tundub, et seda ülesannet pole mõistetud ühel viisil. Sellele mõttale viib erinevate liiduvabariikide fakultatiivainete koosseisu jälgimine.

Kui küsimuses on mitmekülgsed huvide ja võimete arendamine, siis peaks sellest tulenevalt fakultatiivainetena rohkem õpetatama mitmesuguseid erikursusi õppeplaani ainete täienduseks või ka sellistest valdkondadest, mis polegi õppeplaanis esindatud. Meile tundub, et eriliselt õigustatud on just viimased, aga ka need ained, mis on õppeplaanis liialt nõrgalt esindatud ja ei kindlusta õpilaste vajalikku arengut, nagu näiteks esteetilise tsükli ained. Mitmesuguse täiendava materjali pakumine põhikursuse juurde peaks olema fakultatiivainete vaadeldavast ülesandest lähtudes sekundaarne. See suund domineerib aga täiesti Läti NSV-s (kõik andmed esitatakse üksikute ainete süvendatud õpetamise probleemide teadusliku nõukogu, mille liige allakirjutanu on, materjalide alusel), Aserbaidžani NSV-s, Tadžiki NSV-s, Turkmeeni NSV-s.

Näib, et sellist arengut on mõjutanud mitmesugused praktilised asjaolud. Eelkõige aga koolide ja õpetajaskonna valmisolek fakultatiivainete õpetamiseks. Need ained liigitati õppeplaani, ilma et selleks oleks ette valmistatud vajalikke õppematerjale õpilastele, metoodilisi käsiraamatuid õpetajatele, ilma et oleks piisavalt organiseeritud vastavat materiaalselt baasi. On hõlpsasti mõistetav, et palju lihtsam on sellisel juhul õpetada teatud lisapakkumise selle või teise aine põhikursuse juurde, äärmiselt raske aga nõuda erikursust, eriti sellist, mis pole seni õppeplaanis mingil moel esinenud. Teiselt poolt on teatav mõju

olnud lapsevanemate ja koolidegi soovil õpilasi paremini ette valmistada kõrgematesse koolidesse astumiseks. See taotlus on paremini realiseeritav just põhikursuse drillimise ja lisapeatükkide õpetamise kaudu, erikursuste õpetamist ja mingis osas õppeplaani täiendamist see ei nõua. Nimetatud teguri mõju on täheldanud mitmed vabariigid. Tadžiki NSV esindaja märkis üksikute ainete süvendatud õpetamise probleemide teaduslikus nõukogus: fakultatiivsetesse gruppidesse lähevad esmajoones need, kes kavatsevad haridust jätkata kõrgemas koolis.

Fakultatiivainete kasutamist otse kõrgemasse kooli astumiseks ettevalmistamiseks saab küll vaevalt lugeda vastavaks NLKP KK otsuse valmule. See annab pigem tunnistust kohustusliku õppeplaani ja programmide ebarahuldavast tealliseerimisest, õpetamise taseme puudujääkidest.

Märgitule vastandlik, kuid samast lähtekohast pärit on fakultatiivtundide kasutamine puudulikult edasijõudvate õpilaste järeleaitamiseks, mida on täheldatud Gruusia NSV-s ja vastava vabariigi haridusministeeriumi poolt ka hukka mõistatud.

Reas vabariikides, nagu Aserbaidžani ja Tadžiki NSV-s, peavad pedagoogika sellist mitmesuguste praktiliste tegurite mõjul kujunenud arengusuunda koguni kõige põhjendamatuks. Meile tundub see küll häda vooruseks muutmisena.

Kõrvalepõikena tahaks märkida, et fakultatiivainete õpetamise alal väljakujunenud praktika on väga huvitav näitaja vabariigi hariduselu ja pedagoogilise kultuuri kohta üldse. Kuivõrd nende ainete õpetamist pole ülevalt

detallselt reglementeeritud, iga vabariigi ja kooligi vabadused küllalt suured, siis valitud lahendused näitavad paratamatult kooli ja õpetajaskonna taset, pedagoogilise kultuuri kõrgust.

Õpilaste mitmekülgsse arengu huvides on ilmselt otstarbekam Leedu NSV praktika, kus domineerivad mitmesugused erikursused, kokku 88 ninetust.

Võib küll küsimus kerkida, kui võrd otstarbekas on fakultatiivainete suur hulk. Sellisel juhul ei ole mõeldav vastavate õpikute ja käsiraamatute koostamine, tsentraliseeritud korras õppevahendite valmistamine ja hankimine. Võib veel lisada sellegi, et pedagoogilised õppeasutused saavad ilmselt kohendada küllalt piiratud arvu fakultatiivainete alal vastavat ettevalmistust andma. Kõik need on küllalt kaalukad argumendid suure arvu vastu. Ent onetundub, et suur arv on ka voorus. Õpilastel on siis tööpoollest valikuvõimalus. On selge, et mingi suhteliselt erakordse aine pekkumine õpilastele valikuks sõltub ju õpetajast. Õpetaja, kes on teatud erikõsimises hankinud endale küllaldase asjatundmise ja tahab seda ainet õpetada, on enamasti vastava valdkonna entusiast, kui ta ei põlga vaeval, mis kaasneb õpiku ja õppevahendite puudumisega, miks peakine teda takistama seda või teist haruldast fakultatiivainet õpetamast.

Fakultatiivainete suurem hulk ja nende koosseisu paendlik muutmine on eelduseks, mis võimaldab realiseerida üht teist ülesannet, mida on korduvalt seatud valikainete oita

(Seespea, 1971). Nimelt teaduse, tehnika ja kultuurielu uute saavutustega paandlik ja kiire peegeldamine fakultatiivsete koolikursustena tundub võimalik olevat ainult õpetajate-entusiastide kaudu ja sealjuures suhteliselt rasketes tingimustes, kus pole veel õpikuid, õppevahendeid. Seepärast on vaevalt usutav, et niisugused ained või ainult lisapeatükidki kohe väga laialt leviksid. Nad jäävad ikkagi väga üksikute koolide asjaks, kus leiduvad ala entusiastid-õpetajad. Sellega aga tõuseb fakultatiivainetekoguarv vabariigis. Seda arvamust võivad mõneti kinnitada meilegi vabariigi tähelepanekud. Nii olid kino-kunsti alused selliseks aineks, kus isegi õpetajaspetsialisti olemasolu koolis ei saanud olla ootuspärane. Vastavat fakultatiivainet asusid omaalgatuslikult, ilma igasuguse administratiivse toeketa õpetama entusiastid, kes olid oma põhialala kõrval hankinud endale sobilikes teadmised ka kinokunsti ~~hõlpsaõppisainetena~~ alustes. Tänu nende tegevusele võib selle vägagi perspektiivika aine õpetamine vabariigis samm-sammuliselt laieneda. Või mis võib rääkida selliste küllalt erakordsete fakultatiivainete, nagu "Leedu keele sünonüümika ja kõnekujundid", "Andmeid süvamere uurimise tulemustest" jt. vastu.

Üsiskud õpetajad ja koolid loovad oma pioneeritegevusega seldused mõnede hariduslike ja kasvatuslike väärtuste poolt viljakamate valikainete edaspidiseks laialdasemaks õpetamiseks. Niinetatud asjaolust tingitult tuleks põhimõt-

teliselt argutada õpetajate omaalgatust fakultatiivainete koosseisu määramisel.

Küllalt sageli on fakultatiivaineid peetud kutseorientatsiooni vormiks (Ззевев, 1971) ja koguni ka tööks mingis rahvamajanduse harus ettevalmistamise vormiks (Иванович, 1971; Краснов, 1971 и др.) Antud ülesannet võib väga mitmeti mõista. See võib seisneda fakultatiivse kutseinformatsiooni kursuse disaveerimises, nagu seda on tehtud Loodus. See võib seisneda ka mitmesuguste tööalaste fakultatiivainete õpetamises, mille käigus õpilased tutvuvad ligemalt teatava kutsealaga. On täheldatud, et eriti need noored, kes pärast keskkooli lõpetamist valivad kutseala tootmissefääris, võtavad meelsasti osa tootmisõpetusliku suunitlusega rühmadest, mis mõnes koolis hõlmavad üle poole kogu fakultatiivainetele otte nähtud ajafondist (Краснов, 1971). Selliselt oleks teginist kunagise tootmisõpetuse jätkamisega piiratumas ulatuses. Nii-sugusel moel fakultatiivainete kasutamine on küsitav. Tegelikult orienteeritakse õpilast küllalt kitsalt tööks mingis kitsamas tootmissefääris. Kutseorientatsioon keskkoolis peaks olema esmajoones vajaliku informatsiooni saamine erinevate kutsealade kohta, millest lähtudes õpilane võib teha valiku. Teiselt poolt muidugi ka teatud selliste tööoskuste saamine, mis elementidena esinevad paljudel kutsealadel. Nii-suguses vaimus käsitleb kutsesuunitlust fakultatiivainete kaudu ilmselt ka J. Zvarev, kes kirjutab: "Avardades vaimset silmaringi, laiendades valitud alal tõsiselt õpilaste silmaringi, arendades nende tunnetuslikke kuviseid, on fakultatiivtunnid üheks õpilaste kutsesuunitluse ja polütehnilise ettevalmistuse

vormiks, teatud määral panevad alusmüüri tulevasele erialale." (1971).

Eespool vaadeldud ülesanded ei ole kaugeltki ainukesed, mida fakultatiivainetele omistada võib. Meile tundub, et eriti puudulikult on eritletud kasvatusülesandeid, mida need tunnid täita võiksid ja mida me oma vastavas praktilises tegevuses ka arvesse võtma peaksime.

Valikuvõimaluse pakumine on juba iseenesest kasvatuslik väärtus. Ilus kohtub inimene pidevalt erinevate alternatiividega ja peab valima nende vahel. Selline valik nõuab teatud intellektuaalset erengut, võimelisust kaaluda iga alternatiivi poolt ja vastu tegureid, nõuab tahtenadusi, eriti otsustavust teha kindel valik. Valiku argumenteerimisel on paratamatult nii isiklike kui ka sotsiaalsete motiivide kaalumine, kollektiivi ja ka neid ümbritsevate üksikisikute huvide arvestamine. Kõik see kuulub inimese sotsiaalse arengu juurde. Situaatsioonid, kus õpilane peab valima, on sotsiaalselt arendavad. Koolielu on pareku liigagi reglementeeritud ja pakub õpilastele vähe võimalusi valida. Seda rohkem peame hindama fakultatiivaineid sellestki aspektist.

Valiku kasvatuslikust mõjust tulenevad aga teatud järelmused kooli tegevusele:

- 1) Õpilastele tuleb ositada valida rida aineid, millest nad reaalselt ära kasutavad ainult mõned. Organisatsioonilistel kaalutlustel tuleb järgmise aasta võimalikud valikained testavaks teha paar kuud enne õppeaasta lõppu, nõnda et enne õppetöö vaheaega õpetajatel teada oleks järgmisel aastal ootatav töö. Üheksandates klassides on see raknemini korral-

datav. Seal on mõeldav ka töö hilisem alustamine fakultatiiv-
ainetes (näiteks alates oktoobrist), nagu see Gruusia NSV-s
ongi toimunud.

Selline suurema hulga valikuvõimaluste pakumine sõl-
lub muigagi suuresti antud kooli õpetajaskonna tasemest ja
sellest, kuivõrd kooli juhtkond on seda ala perspektiivselt
planeerinud.

2) Õpilased peaksid saama teatud informatsiooni paku-
tava kursuse iseloomu kohta, peaksid saama alused, millest
lähtuda valimisel.

Teiseks valikainete oluliseks kasvatuslikuks väärtu-
seks tuleb pidada seda, et nad suurendavad õpilaskoosseisu
heterogeensust. Ühed on paremini orienteeritud ühtedel,
teised teistel aladel, vastavalt sellele, milliseid valik-
aineid nad õpivad. See on aga teatud vooruseks õpilaste oma-
vahelisel suhtlemisel: neil on võimalik vastastikku vaheta-
da kultuuriväärtusi. (Mimets, 1967). Teatud praktilised
raskused tekivad koolidel nendel aladel, kus õppida soovi-
jate hulk on väike. Linnades on seegi lahendatav koolide-
vaheliste gruppide organiseerimise kaudu, nagu seda mõned
vabariigid ongi praktiseerinud.

Fakultatiivainetest lähtuv väärtustevahetamine saab
olla küllalt piiratud, kui jätame selle ainult vaba stii-
hiliselt toimuva suhtlemise hooleks. Peame otsima võimalu-
si, et klassi õpilaste poolt erinevates rühmades omandata
võiks ka teiste silmaringi avardada. Siit kerkib nõue fa-
kultatiivainete sidamiseks kogu klassi poolt õpitavate

kohustuslike ainetega. Ainetevahelisi seoseid selles plaanis on aga vähe analüüsitud.

Fakultatiivained võivad aidata kaasa koolikollektiivi tugevdamisele. Kollektiivi "meie-teadvust" tugevdavad muuhulgas teatavasti erinevused teistest kollektiividest, omanäolisus. Konkreetse kooli õpetajate koosseisu erinevad huvid ja erinev orienteeritud selle või teise teaduse üksiküksimustes annab võimaluse õpetada teistest koolidest küllalt erinevaid fakultatiivkursusi. Olgugi et see põhjustab teatavaid organisatsioonilisi raskusi, tuleb siiski näha sellise olukorra dialektilist teist külge ning sellistesse erandlikustesse positiivselt suhtuda.

Huvipakkuv on täheldada teatud omanäolisust fakultatiivainote alal erinevates liiduvabariikides. Erinev on juba õpilaste haaratus. Seda iseloomustab I.Zverev järgmiselt: "Keskmise õpilaste haaratus kogu maal on 39%, 7 vabariigis see kõigub 17-21% vahel, 4 vabariigis on 30-35%, Vene Föderatsioonis võrdub haaratuse % keskmisega, 6 vabariigis kõigub see 45-55% vahel, Loodu ja Eesti NSV-s on see väga kõrge ja peaaegu läheneb õpilaste haaratusele valikainetega NSVL Pedagoogika Akadeemia eksperimentaalkoolides".

Kui peaaegu kõikides vabariikides prevaleerivad matemaatika ja kirjanduse alased grupid, siis Eesti NSV-s märgib I.Zverev õpilaste küllalt proportsionaalset jaotumist erinevate ainegruppide vahel. Üheks meie vabariigi iseärasuseks tuleb lugeda küllalt laialdast pedagoogika ja psühholoogia ning esteetilise tsükli ainete õppimist. Need ained on mõnes kohas teiste kõrval isegi esikohal. Nii oli 1969/70.õ.-a. Pärnus esikohal esteetiline töökel, teisel mate-

maatika ja füüsika, kolmandal pedagoogika ja psühholoogia; Rakvere rajoonis olid aga esikohal pedagoogika ja psühholoogia, teisel kirjandus ja kolmandal matemaatika ja füüsika. Ja miks ei peakski erinevad rajoonid ja linnad olema omavahelised oma valikainete ~~koosseisu~~ koosseisu poolest?

Valikained on elu suures saanud üleandeid, mis meile tingimata ei peakski kuuluma ja mis ei pruugi olemuslikult nendega seotud olla. Nimelt on nende abil sisuliselt hakatud kompenseerima puudusi meie õppeplaanides. Allkirjutamul on juhus olnud kord juba osutada meie õppeplaanide ühekülgsele (Idimets, 1969). Humanitaarainete suurt osakaalu meie vabariigi valikainete kogumikus tuleb küll pidada selliseks terve koolieluorganismi kompensatoorseks reaktsiooniks reaalsainete vohamisele ametlikus õppeplaanis.

Tähelepannev on see, et isegi hariduse sisu ja mahu väljatöötamisega tegelnud komisjoni seletuskirjas uue õppeplaani ja programmiprojektide juurde on täheldatud humanitaarainete ebarahuldavat olukorda ja on soovitatud kompenseerida puudujääke klassivälise tööga. On päris mõistetav, et valikaineid võeti kui kompensatsioonivõimalust.

Valikainete süsteem võib haridusorganitele küll kasulik olla omamoodi katsepöidluna. Enne kui mõni uus ainelõik või koguni aine kohustuslikku õppeplaani sisse viia, on mõeldav ja mitmeti viisjakas seda katsetada fakultatiivsena. Selline katsetamismoodus võib stimuleerida programmi ja õppematerjalide autoreid rohkem vaeva nägema aine õpilastele jõukohasemaks ja huvitavaks muutmisel.

Pedagoogilised uurimisasutused peaksid märkama valik-
aineid kui võimalust kardinaalsemate didaktiliste uuenduste
järelproovimiseks. Aastakümneid ja sadugi õpetatud ainete
puhul on didaktilisi uuendusi suhteliselt raske rakendada.
Õpetajaskond on liialt traditsiooni kammitsais, midugi ka
didaktid ja ainemetoodikud ise on samavõrra lummatud mitme-
sugustest eelarvamustest. Valikaine puhul oleme enam-vähem
vabad: võime küllalt loovad olla alates programmi üleschita-
misest ja lõpetades õpilase töötulemuste arvestamisega.

Paraku on küll sellelt pinnalt veel vähe katsetusi esile
kerkinud, tavad suruvad end ka siia. Ühe tähelepandava kat-
sena võiks ehk märkida Leningradis Herzeni nimelise Pedagoo-
gilise Instituudi poolt organiseeritud eksperimenti, kus
kogu õppematerjal esitati teleekraanilt, õpetaja viis läbi
ainuüksi seminare ja praktilisi töid. Selliselt õpetati
küllalt keerukaid ja raskeid kursusi, nagu marksistlik-
leninliku filosoofia ja sotsioloogia aluseid ja rida mate-
maatilisi erikursusi 9. ja 10. klassile (Боборыкин, Сте-
панов, 1971).

Tasuks nii katsetada õpikute uuelaadse kujundamise või-
malusi. Tundub, et fakultatiivainetes küllalt laialdaselt
esinev arvestuste süsteem teadmiste kontrollimisel võib
pakkuda viljakaid ideid ka kohustuslike ainete õpetamise
parandamiseks. Võib loota, et fakultatiivainete kaudu läheb
uusi jooni isegi õpilaste ja õpetajate suhetesse. Ma pean
etti silmas autoritaarse kohtlemise vähenemist. Vabataht-
likuna/ töös see vaevalt püsida saab. Võib arvata, et valik-

aine tundidest need jooned tungivad aja jooksul kohustuslikku õppetöössegi. See on ilmselt stiihiline protsess. Me peaksime aga valikaineid kasutama rohkem uute didaktiliste lahenduste ja isegi uute õpilaste omavaheliste ja ka õpetajate-õpilaste suhtevormide järelproovimiseks.

Nagu näeme, on valikained õige mitmetahuline probleem. Tundub, et nende lülitamine õppeplaani on kaugelt laiem väärtusega kui see esialgu paistis ja kui seda seni praktilises tegevuses arvestatud on.

Tartu, V.Kingissepa 12
TRÜ pedagoogika kateeder